

יג, מחיב עצמו בדברי מקח וממכר שלא חיבה אותו תורה, כדי שיעמד בדבורו ולא ישגהו. ואם נתחייבו לו אחרים בדין – מאריך להן ומוחל להן, ומלנה וחונן. ולא ירד לתוף אמנות חברו. ולא יצר ללא יצר ללימוד תינוקות ראה תלמוד תורה ב,ו). ולא יצר – ולא יציק לו.

יג, ישראל אשר בך אתפאר – ובמעשים אלו יש קידוש ה' (יסודי התורה ה,א).

יג, מחיב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חיבה אותו תורה, כדי שיעמד בדבורו ולא ישגהו. ואם נתחייבו לו אחרים בדין – מאריך להן ומוחל להן, ומלנה וחונן. ולא ירד לתוף אמנות חברו, ולא יצר ללא יצר ללימוד תינוקות ראה תלמוד תורה ב,ו). ולא יצר – ולא יציק לו.

יג, כללו שלדבר: יהיה מן הנרדפין ולא מן הרודפין, מן הנעלבים ולא מן העולבים. ואדם שהוא עושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן, עליו הכתוב אומר: "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט,ג).

הקדמה – פרק זה עוסק בסדר החברתי: "מטרת כלל התורה שני דברים: והם תיקון הנפש ותיקון הגוף... תיקון הגוף הרי יהיה בתקינות מצבי עסקיהם זה עם זה. ועניין זה יהיה שלם בשני דברים. האחד, סילוק העושק מביניהם, והוא שלא יהא כל אחד מבני אדם רשאי לעסוק כחפזו ועד היכן שתגיע יכולתו, אלא יכפף למה שיש בו תועלת הכלל. והשני, להקנות לכל אחד מבני אדם מידות מועילות בחברות, כדי שיהיו ענייני המדינה תקינים" (מ"ג, ב,ו).

א, דרך בריתו – האדם הוא יצור חברתי המושפע מסיבתו. מדינתו – עירו. רעה כסילים ירוע – המתרועע עם הטיפשים נעשה רע כמותם. ואומר: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב", משום שלא הלך בעצת רשעים, ניצול מן הישיבה עם החוטאים והליצנים.

א, כמו זמננו זה – וכמו זמננו זה, יעבור מקום כשאינו יכול להתמודד עם הרשע. גסות – צבא ומלחמות. וידם – יהא דומם. חנוכים – מקום קוצים. ואפשר שהכוונה למערות בין סלעים (דעת מקרא לשמואל א' יג,ו). כענין שגאמר: "מי יתנני מלון ארזים [שיהיה לי למקום לינה] ואעזבה את עמי ואלקה מאתם, כי כלם מנאפים עצרת [חבורת] בגדים [בה]".

פרק ששי

בין אדם לחברו

3

השפעה סביבתית

א, דרך בריתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונוהג במנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך, כדי שלא ילמד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר: "הולך את חכמים יחכם, ורעה כסילים ירוע" (משלי יג,ב), ואומר: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים..." (תהילים א,א).

א, וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים, ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה – ילך למקום שאנשיו צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה, כמו זמננו זה, או שאינו יכול לילך למדינה שמנהגותיה טובים, מפני הגיסות או מפני החלי – ישב לבדו יחיד, כענין שגאמר: "ישב בדר וידם" (איכה ג,בכח). ואם היו רעים וחטאים, שאין מניחים אותו לישוב במדינה, אלא אם פן נתערב עמהם ונוהג במנהגם הרע – יצא למערות ולחנכים ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כענין שגאמר: "מי יתנני מלון ארזים...". (ירמיה ט,א).

הידבקות בחכמים

ב מצות עשה להדבק בחכמים כדי ללמד ממעשיהם, שגאמר: "ובו תדבק" (דברים יב,); וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה? אלא כף אמו חכמים בפרוש מצוה זו: הדבק

בַּחֲכָמִים וְתַלְמִידֵיהֶם. לְפִיכָךְ צָרִיךְ אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל שִׁישָׂא בַת תַּלְמִיד חֲכָמִים, וְיִשָּׂא בִתּוֹ לְתַלְמִיד חֲכָמִים, וְלֵאכֹל וְלִשְׁתּוֹת עִם תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלַעֲשׂוֹת פְּרָקְמֻטְיָא לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלְהִתְחַבֵּר לָהֶן כְּכֹל מֵינֵי חֲבוּר, שְׁנֵאמַר: "וְלִדְבָקָה בּוֹ" (שם י"א, כ"ב; ל"ב; יחושע כ"ה). וְכֵן צוּר חֲכָמִים וְאָמְרוּ: וְהָיָה מִתְּאַבֵּק בְּעַפְר רְגְלֵיהֶם וְשׂוֹתָהּ בְּצֵמָא אֶת דְּבָרֵיהֶם.

אהבת ישראל

ג מִצְוָה עַל כָּל אָדָם לֵאָהֵב אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כְּגֹפוֹ, שְׁנֵאמַר: "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא י"ז, י"ח). לְפִיכָךְ צָרִיךְ שִׁיסְפֹר בְּשִׁבְחוֹ וְלְחַוֵּס עַל מְמוֹנּוֹ כְּמוֹ שֶׁהוּא חָס עַל מְמוֹן עֲצָמוֹ וְרוֹצֵה בְּכַבּוּד עֲצָמוֹ. וְהִמְתַּכְּבֵּד בְּקִלוֹן חֲבָרוֹ – אֵינֶן לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

אהבת הגר

ד אֶהְבֵּת הַגֵּר שֶׁבָּא וְנִכְנַס תַּחַת פְּנֵי הַשְּׂכִינָה – שְׁתִּי מִצְוֹת עֲשֵׂה: אַחַת – מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּכֹלֵל רְעִים; וְאַחַת – מִפְּנֵי שֶׁהוּא גֵר, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה: "וְאָהַבְתָּם אֶת הַגֵּר" (דברים י"ט). צְנוּה עַל אֶהְבֵּת הַגֵּר כְּמוֹ שֶׁצְנוּה עַל אֶהְבֵּת שְׂמו, שְׁנֵאמַר: "וְאָהַבְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (שם ו"ה; י"א, א). הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲצָמוֹ אוֹהֵב גְּרִים, שְׁנֵאמַר: "וְאָהֵב גֵּר" (שם י"ח).

איסור השנאה

ה כָּל הַשּׂוֹנֵא אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל בְּלִבּוֹ – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֵאמַר: "לֹא תִשָּׂנֵא אֶת אַחֶיךָ בְּלִבְךָ" (ויקרא י"ז, י"ח). וְאֵינֶן לוֹקִין עַל לֹא זֶה, לְפִי שֶׁאֵינֶן בּוֹ מַעֲשֵׂה. וְלֹא הִזְהִירָה תּוֹרָה אֶלָּא עַל שְׂנֵאָה שֶׁבְּלִב; אֶבֶל הַמַּפְּהָ אֶת חֲבָרוֹ, וְהַמְחַרֵּף אֶת חֲבָרוֹ – אֵף עַל פִּי שֶׁאֵינּוֹ רְשָׁאי, אֵינּוֹ עוֹבֵר מִשּׁוּם "לֹא תִשָּׂנֵא".

מצות התוכחה

ו כְּשִׁיחֲטָא אִישׁ לְאִישׁ – לֹא יִשְׁטַמְנוּ וְיִשְׁתַּק, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר בְּרִשְׁעִים: "וְלֹא דָבַר אֲבָשָׁלוּם עִם אֲמָנוֹן לְמַרְעֵ וְעַד טוֹב, כִּי שָׂנֵא אֲבָשָׁלוּם אֶת אֲמָנוֹן" (שמואל-ב י"ג, כ"ב), אֶלָּא מִצְוָה עָלֵינוּ

ד וְנִכְנַס תַּחַת פְּנֵי הַשְּׂכִינָה – לַחֲסוֹת תַּחַת הַשְּׂגַחְתּוֹ שֶׁל ה' (מור"נ א"כ"ה). הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲצָמוֹ אוֹהֵב גְּרִים – וּמִצְוָה עָלֵינוּ לִלְכַת בְּדַרְכֵיכִי (לעיל א"ה-ו).

ה עַל שְׂנֵאָה שֶׁבְּלִב – שֶׁהִיא חֲמוּרָה יוֹתֵר, כִּיּוֹן שֶׁהִיא בִּמְחֻשְׁבָּה וּבְרִצּוֹן (ראה מור"נ ג"ח, "הרהורי עברה קשים מעברה"). מְחַרֵּף – מִקְלָל. אֵף עַל פִּי שֶׁאֵינּוֹ רְשָׁאי – וְעוֹבֵר בּוֹה עַל אִיסוּרִים אַחֵרִים (חובל וּמוֹזֵק ה' ג; סנהדרין טז, י"ב; כ"א).

ו יִשְׁטַמְנוּ – יִשְׁנֵא אוֹתוֹ בְּלִבּוֹ. כְּמוֹ שְׁנֵאמַר בְּרִשְׁעִים... אֶת אֲמָנוֹן – אֲמָנוֹן אֵנֶס אֶת תַּמַּר אַחֲרוֹתָיו שֶׁל אֲבִשָׁלוּם, וְאֲבִשָׁלוּם שֶׁתֵּק וְלֹא הוֹכִיחַ אוֹתוֹ, וּפִתַּח שְׂנֵאָה כְּלִפּוֹ.

ב שִׁישָׂא בַת... לְתַלְמִיד חֲכָמִים – וְעַל הַתּוֹעֲלוֹת בּוֹה הַרְחִיב רַבְּנוּ בַמְקוּם אַחֵר וְאָמַר: "לֹא יִישָׂא אָדָם בַּת עִם הָאָרֶץ, שֶׁאִם מַת אוֹ גוֹלָה, בְּנוֹ עַמִּי הָאָרֶץ יִהְיוּ, שְׂאִין אֲמֵן יוֹדַעַת כְּתַר הַתּוֹרָה. וְלֹא יִישָׂא בִתּוֹ לְעַם הָאָרֶץ, שֶׁכֵּל הַנּוֹתֵן לְפָנֵי הָאָרֶץ, מַכָּה וְבוֹעֵל וְאֵין לוֹ בּוֹשֵׁת פְּנִים. וְלְעוֹלָם יִמְכּוֹר אָדָם כֹּל מֵה שִׁישׁ לוֹ וְיִישָׂא בַת תַּלְמִיד חֲכָמִים, שֶׁאִם מַת אוֹ גוֹלָה, בְּנוֹ תַלְמִידֵי חֲכָמִים. וְכֵן יִישָׂא בִתּוֹ לְתַלְמִיד חֲכָמִים, שְׂאִין דְּבַר מְגוּנָה וְלֹא מְרִיבָה בְּבִיתוֹ שֶׁל תַּלְמִיד חֲכָמִים" (איסורי ביאה כ"א, לב). פְּרָקְמֻטְיָא – מַסְחָר, לְסַחֵר בְּרִכּוּשׁ כְּדֵי שִׁירוּיָחוֹ (כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אַחִיו שֶׁל הַרְמַבַּ"ם רָאָה תַלְמוּד תּוֹרָה ג' וּבִיאָרוֹנוֹ שם) וְלְהִשְׁתַּדֵּל לְקַנּוֹת מֵהֶם וּלְתַת לָהֶם לְמַכּוֹר רַאשׁוֹנִים, גַּם כְּדֵי שִׁיִּתְפַּנּוּ לְלַמּוֹד וְלִלְמַד (תַלְמוּד תּוֹרָה י"ג). וְהָיָה מִתְּאַבֵּק בְּעַפְר רְגְלֵיהֶם – יִהְיֶה יוֹשֵׁב לְפָנֵי הַחֲכָמִים, אֲפִילוֹ עַל הַעַפֵּר, אֵף אִם תַּחֲסֵה בְּאֶבֶק בְּגַלֵּל זֶה, וּבְלִבְדֵי שֶׁתִּשְׁמַע מִפִּיהֶם תּוֹרָה.

ג וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ – חֲכָמִים לְמַדוֹ מִפְּסוּק זֶה מִצְוֹת הַרְבֵּה, שֶׁכִּפִּי שֶׁאָדָם רוֹצֵה שִׁיעֲשׂוֹ לוֹ, רָאוּי שִׁיעֲשֶׂה כֵן לְיַהֲרִי אַחֵר: יִבְרַח חוֹלִים וְיִלוּוֶה מֵתִים וְיִנַּחֵם אֲבָלִים וְכִדּוּמָה (רָאָה אֲבֵל י"ד, וּבִיאָרוֹנוֹ שם). וְלֵאחֹב מִשְׁמַעוֹתוֹ הַעֲדִיף. מִתְּכַבֵּד בְּקִלוֹן חֲבָרוֹ – "עָרַךְ מַעֲשֵׂי הַטּוֹבִים וְחִכְמָתוֹ לְמוֹל מַעֲשֵׂה חֲבָרוֹ אוֹ חִכְמָתוֹ, כְּדֵי שִׁיִּירָאָה מְכַלֵּן שֶׁהוּא מְכּוּבַד וְחֲבָרוֹ בְּזוּי" (תְּשׁוּבָה ד"ד). אֵינֶן לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא – בְּגַלֵּל חוֹמֶרֶת עוֹוֹנוֹ שֶׁל מִי שֶׁרָגִיל בְּדַבֵּר, "כְּדֵי הַתְּרַחֵק מֵהֶן וְלִהְיֶה מֵהֶן" (תְּשׁוּבָה ג"ד), וּמִשּׁוּם שֶׁהַעוֹשֶׂה כֵן מוֹכִיחַ שֶׁנִּפְשׁוֹ פְּגוּמָה מְאֹד וְאֵינָה רְאוּיָה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא (פּה"מ סְנֵהֲרִין י"א).

שנאמר "וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים, וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְרָמֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאַמְהָתָיו וַיִּלְדוּ" – כשחטא אבימלך נגד אברהם, וה' עצר את בית אבימלך מללדת, התנצל אבימלך על מעשיו, ואברהם מחל לו, ולא עוד אלא שהמקרא מעיד עליו שהתפלל עליהם.

ז¹ שְׁהוּא חוֹטֵא עַל עֲצֻמוֹ – להסכיר לו שהוא פוגע בעצמו על ידי מעשיו הרעים (ראה תשובה ה,בב).

ז² בְּדַבְרִים שְׁבִינּוֹ לְבִינּוֹ – כשפגע בו חברו אישית, כגון שדיבר עליו לשון הרע. שְׁבִינּוֹ לְבִין הַמְקוֹם – 'המקום' הוא כינוי לקב"ה, שהוא מקיים את העולם (רס"ג, ספר יצירה ב,ג). וראה מו"ג (ג,לה) שכך כונו המצוות או האזהרות שהן לאדם עצמו להביאו לשלמות, משום שאינן ישירות בין אדם לחברו. שְׁאֶפְשֵׁר בְּיָדוֹ לְמַחֲתוֹ – שאפשר שתתקבל תוכחתו. ואם עבר אדם בשוגג, וידוע שאם יוכיחו אותו לא יישמע לתוכחה ועלול לעשות את העברה במזיד, ואם אי אפשר לכפות עליו להימנע ממנה, אין מוכיחים אותו, "והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (שביית עשור א,ז). הוא נִתְפַּשׁ בְּעוֹן אֱלוֹ פֶלֶם – יקבל את עונשם, מפני "שכל ישראל ערביין זה בזה" (שבועות יא,טז). וראה תשובתו המאלפת של רבנו במי שמוכרח ליטול על עצמו אחריות ציבורית: "ואחר שהובר לנו המעשה אשר עושים, וידענו שיעור זה החטא, היינו חייבים להזהירם ולהודיעם מה שידענו, ולהתמיד לדבר אליהם... וידענו שאם נתרשל מלהזהירם או נתעצל מלהורותם או נתרפה מלחייבם לתקן מעשיהם ולגדור זה הפרץ, נפקיר גם אנו את עצמנו לאבדן עצום... ואז

נהיה אנחנו כולנו נתפסים בעוונותיהם, ודמם ידרש מידנו, כמו שאמר יתעלה: 'זה צופה כי יראה את החרב באה ולא תקע בשופר והעם לא נזהר ותבוא חרב ותקח מהם נפש, הוא בעונו נלקח ודמו מיד הצופה אדרש' (יהוהאל לג,ו) (שו"ת רמב).

ח¹ תַּחֲלָה – בפעם הראשונה. לא יִדְבֵר לוֹ קְשׁוֹת עַד שְׂכִילְמִנּוֹ – לא יאמר לו דברים קשים ויבייש אותו.

ח² הַמְלִבִּין – המבייש. ונקרא כן, מפני שגורם לשינוי צבע פניו של המבויש (פה"מ אבות ג,יא). אֵין לוֹ חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא – ראה לעיל ביאור ג. בְּשֵׁם שְׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ – אף אם התרגל שבני אדם מכנים אותו בשם זה (להקרא לחברו בכינוי ראה תשובה שם). וְלֹא יִסְפֹּר לְפָנָיו דָּבָר שְׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ – ועובר בזה גם על איסור "ולא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה,ז). "כיצד? היה בעל תשובה, לא יאמר לו 'זכור מעשיך הראשונים'. ואם היה בן גרים, לא יאמר לו 'זכור מעשה אבותיך'" (מכירה יד,ג וביאורו שם; וראה גם תשובה ז,ח).

לְהוֹדִיעוֹ וְלוֹמַר לוֹ 'לְמָה עָשִׂיתָ לִּי כֹךְ וְכֹךְ, וְלְמָה חָטָאתָ לִּי בְּדַבְרֵךְ פְּלוּנִי?', שְׁנֵאמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (ויקרא יז,ט). וְאִם חָזַר וּבִקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְמַחֵל לוֹ – צָרִיף שְׂמִיחַל. וְלֹא יִהְיֶה הַמוֹחֵל אַכְזָרִי, שְׁנֵאמַר: "וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים" (בראשית כ,ז).

ז¹ הָרוּאָה אֶת חֲבֵרוֹ שֶׁחָטָא אוֹ שְׁהוּא הוֹלֵךְ בְּדַרְךָ לֹא טוֹבָה – מִצְוָה לְהַחֲזִירוֹ לְמוֹטֵב וְלְהוֹדִיעוֹ שְׁהוּא חוֹטֵא עַל עֲצֻמוֹ בְּמַעֲשָׂיו הָרָעִים, שְׁנֵאמַר: "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ" (ויקרא יז,ט).

ז² הַמוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ, בֵּין בְּדַבְרִים שְׁבִינּוֹ לְבִינּוֹ בֵּין בְּדַבְרִים שְׁבִינּוֹ לְבִין הַמְקוֹם – צָרִיף לְהוֹכִיחוֹ בֵּינוֹ לְבִין עֲצֻמוֹ. וַיִּדְבֵר לוֹ בְּנַחַת וּבְלִשׁוֹן רַכָּה, וַיּוֹדִיעוֹ שְׂאִינּוֹ אוֹמַר לוֹ אֶלָּא לְטוֹכְתוֹ וְלִהְבִּיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא: אִם קָבַל מִמֶּנּוּ – מוֹטֵב; וְאִם לֹא – יוֹכִיחַ פֶּעַם שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית. וְכֵן תָּמִיד חֵיב לְהוֹכִיחַ, עַד שְׂיִכְהוּ הַחוֹטֵא וַיֹּאמַר לוֹ 'אֵינִי שׁוֹמֵעַ'. וְכָל שְׁאֶפְשֵׁר בְּיָדוֹ לְמַחֲתוֹ, וַיֹּאמַר מִמַּחָה – הוּא נִתְפַּשׁ בְּעוֹן אֱלוֹ פֶלֶם, שְׁאֶפְשֵׁר לוֹ לְמַחֲתוֹ בָּהֶם.

ח¹ הַמוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ תַּחֲלָה – לא יִדְבֵר לוֹ קְשׁוֹת עַד שְׂכִילְמִנּוֹ, שְׁנֵאמַר: "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (שם); כֹּךְ אָמְרוּ חַכְמִים: יְכוּל אֶת מוֹכִיחוֹ וּפְנִיּוֹ מִשְׁתַּנּוֹת? תַּלְמוּד לוֹמַר: "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא". מִכָּאן שְׂאֶסוּר לְאָדָם לְהַכְלִים אֶת יִשְׂרָאֵל, וְכָל שֶׁפֶן בְּרַבִּים.

ח² אַף עַל פִּי שְׁהַמְכִּלִים אֶת חֲבֵרוֹ אֵינּוֹ לּוֹקָה – עוֹוֹן גְּדוֹל הוּא. כֹּךְ אָמְרוּ חַכְמִים: הַמְלִבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בְּרַבִּים – אֵין לוֹ חֶלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. לְפִיכֹךְ צָרִיף אָדָם לְהִזְהַר בְּדַבְרֵי זֶה, שְׁלֹא לְבִישׁ חֲבֵרוֹ בְּרַבִּים, בֵּין קֶטַן בֵּין גְּדוֹל, וְלֹא יִקְרָא לוֹ בְּשֵׁם שְׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ, וְלֹא יִסְפֹּר לְפָנָיו דָּבָר שְׁהוּא בּוֹשׁ מִמֶּנּוּ.

ח ³ בַּמָּה דְּבָרִים אֲמֹרִים? בְּדָבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לְחֵבְרוֹ. אֲבָל בְּדָבָרֵי שָׁמַיִם – אִם לֹא חָזַר בּוֹ בַּפֶּה, מְכַלִּימִין אוֹתוֹ בְּרַבִּים, וּמְפַרְסְמִין חֲטָאוֹ, וּמְחַרְפִּין אוֹתוֹ בְּפִנְיֵו וּמְבַזִּין וּמְקַלְלִין, עַד שֶׁיִּחְזַר לְמוֹטָב, כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ כָּל הַנְּבִיאִים לְיִשְׂרָאֵל.

ט מִי שֶׁחָטָא עָלָיו חֵבְרוֹ, וְלֹא רָצָה לְהוֹכִיחוֹ וְלֹא לְדַבֵּר לוֹ כְּלוּם, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה חַחוּטָא הַדְּיוּט בְּיוֹתֵר אוֹ שֶׁהָיָה דַעְתּוֹ מְשֻׁבָּשֵׁת, וּמְחַל לוֹ בְּלִבּוֹ, וְלֹא שִׁטְמוֹ, וְלֹא הוֹכִיחוֹ – הָרִי זֶה מִדַּת חֲסִידוּת; לֹא הַקְפִּידָה תוֹרָה אֲלָא עַל הַמְשֻׁטְמָה.

יתום ואלמנה

י ¹ חֵיב אָדָם לְהִזְהַר בִּיתוּמִים וְאִלְמָנוֹת, מִפְּנֵי שֶׁנִּפְשָׁן שִׁפְלָה לְמֵאֵד וְרוֹחֵן נְמוּכָה, אַף עַל פִּי שֶׁהֵן בְּעָלֵי מְמוֹן. אֲפֹלוֹ אִלְמָנָתוֹ שֶׁלְמַלְךָ וִיתוּמֵי שֶׁלְמַלְךָ – מְזַהְרִים אָנוּ עֲלֵיהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר: "כָּל אִלְמָנָה וִיתוּם לֹא תַעֲנוּן" (שמות כב, כא).

י ² וְהֵיאָף נוֹהֲגִין עִמָּהֶן? לֹא יְדַבֵּר אֲלֵיהֶן אֲלָא רַבּוֹת, וְלֹא יְנַהֵג בָּהֶן אֲלָא מְנַהֵג כְּבוֹד, וְלֹא יִכְאִיב גּוֹפֶם בְּעַבְדוּתָהּ וְלֹא לָבָם בְּדָבָרִים, וְיַחֲוֶס עַל מְמוֹנָם יֵתֵר מִמְמוֹן עֲצָמוֹ.

י ³ כָּל הַמְקַנִּיטֵן אוֹ הַמְכַעֲסֵן אוֹ הַכְּאִיב לְבָן אוֹ יְרֵדָה בָּהֶן אוֹ אֵבֶד מְמוֹנָן – הָרִי זֶה עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, וְכָל שֶׁכֵּן הַמְכַּה אוֹתָם אוֹ הַמְקַלְלֵן. וְלֹא זֶה – אַף עַל פִּי שֶׁאֵין לוֹקִין עָלָיו, הָרִי עֲנִשׁוֹ מִפְּרֵשׁ בַּתוֹרָה: "וְחָתְרָה אִפִּי וְהִרְגִּיתִי אֶתְכֶם בְּחָרֵב" (שם כב, כג).

י ⁴ בְּרִית כָּרַת לָהֶן מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהֵם צוֹעֲקִים מִחֲמַס – הֵן נִעֲנִין, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי אִם צַעַק יִצְעַק אֵלַי – שָׁמַע אֲשָׁמַע צַעֲקָתוֹ" (שם כב, כב).

י ⁵ בַּמָּה דְּבָרִים אֲמֹרִים? בְּזְמַן שֶׁעֲנָה אוֹתָן לְצָרְכֵי עֲצָמוֹ. אֲבָל עֲנָה אוֹתָן הָרַב כְּדֵי לְלַמְּדָן תוֹרָה אוֹ אֲמָנוֹת אוֹ לְהוֹלִיכֵן בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל – הָרִי זֶה מִתֵּר. וְאֵף עַל פִּי כֵּן, לֹא יְנַהֵג בָּהֶן מְנַהֵג כָּל אָדָם, אֲלָא יַעֲשֶׂה לָהֶן הַפְּרֵשׁ, וַיִּנְהַלֵּם בְּנַחַת וּבְרַחֲמִים גְּדוּלִים וְכְבוֹד, "כִּי יִי רִיב רִיבָם" (משלי כב, כג). אֲחָד יְתוּם מֵאֵב וְאֲחָד יְתוּם מֵאִם. וְעַד אֲמִתִּי נִקְרָאִים 'יתומים' לְעֵנִין זֶה? עַד שֶׁלֹּא יְהִי צָרִיכִין לְאָדָם גְּדוּל לְהַסְמֵךְ לוֹ לְאֲמָנָן וְלְהַטְפֵּל בָּהֶן, אֲלָא יְהִי עוֹשֶׂה כָּל צָרְכֵי עֲצָמוֹ לְעֲצָמוֹ כְּשֶׁאֵר כָּל הַגְּדוּלִים.

י ³ מְחַרְפִּין – מְקַלְלִים וּמְכַיִּישִׁים. כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ כָּל הַנְּבִיאִים לְיִשְׂרָאֵל – וְלֹזֶה נֹוּעְדוֹ גַּם הַסִּיפּוּרִים שִׁבְתוּרָה, כְּגוֹן בִּאֲנָשֵׁי סְדוּם וְעַמּוּרָה, "כְּדֵי שִׁילְכוּ בְּנֵי אָדָם בְּדַרְכָם שֶׁל אֱלֹו, וְיִתְרַחֲקוּ מִדְּרַכָם שֶׁל אֱלֹהִים" (פ"מ אבות, הַקְדָּמָה ה'; מ"ג ג, ג).

ט הַדְּיוּט – אָדָם פְּשוּט, שִׁחְטָאוֹ אֵינוֹ כַּה פּוּגַע. דַּעְתּוֹ מְשֻׁבָּשֵׁת – אֵינוֹ שְׁפוּי. מִדַּת חֲסִידוּת – הַתְּנַהֲגוֹת שִׁישׁ בַּה רִיפָה אַחַר הַצַּדֵק וְהַחֲסֵד יוֹתֵר מִהַמְחֻיָב (לעיל א, ה'; פ"מ אבות א, ה'). מְשֻׁטְמָה – שְׁנֵאָה בִּלְבָב.

י ¹ אֲפֹלוֹ אִלְמָנָתוֹ שֶׁלְמַלְךָ וִיתוּמֵי שֶׁלְמַלְךָ – מִפְּנֵי שֶׁהֵמוֹן הָרַב אֵינוֹ יוֹכֵל לְכַפֵּר עַל הַצַּעַר.

י ² רַבּוֹת – בִּלְשׁוֹן רַכָּה וְנוּחָה. בְּדָבָרִים – בְּמִילִים פּוּגַעוֹת. יַחֲוֶס – יִרְחַס.

י ³ הַמְקַנִּיטֵן – הַמְצִיק לָהֶם. יְרֵדָה – שִׁיעֵבַד אוֹתָם בִּיחַס קֶשֶׁה כְּמוֹ שֶׁלִּיט וּמוֹשֵׁל. עֲנִשׁוֹ מִפְּרֵשׁ בַּתוֹרָה: "וְחָתְרָה אִפִּי וְהִרְגִּיתִי אֶתְכֶם בְּחָרֵב, וְהִיִּי נְשִׁיכָם אִלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתִמִּים". מִידָה כִּנְגַד מִידָה, כְּדַרְכָם שֶׁל עוֹנְשִׁים רַבִּים בַּתוֹרָה (מ"ג ג, ג, מא).

י ⁴ צוֹעֲקִים מִחֲמַס – מִתְפַּלְלִים אֵל ה' עַל הָעוֹל שֶׁנַּעֲשֶׂה לָהֶם.

י ⁵ כְּדֵי לְלַמְּדָן תוֹרָה – "וּמַכָּה אוֹתָן הַמְלַמֵּד הַהִטִּיל עֲלֵיהֶן אִימָה [יִרְאָה וְרַצִּינּוֹת], וְאֵינוֹ מַכָּה אוֹתָן מִכַּת אוֹיֵב, מוֹסֵר אֲכֹזְרִי" (תלמוד תורה בב, ור"א ג, ור"ב ור"ג ור"ד ה, ו). אֲמָנוֹת – מִקְצוּעַ. הַפְּרֵשׁ – הַבְּדֹל. לְהַסְמֵךְ לוֹ – לְהִישָׁעַן עָלָיו וְלְהִיעֲזוֹר בּוֹ. לְאֲמָנָן – לְגַדֵּל אוֹתָם. לְהַטְפֵּל – לְטַפֵּל וְלְהַתְעַסֵּק.

א מְרַגֵּל – מרכל, הולך רכיל (אותיות גימ"ל וכ"ף מתחלפות). בהשאלה מן 'רוכל', אדם ההולך ברגליו ממקום למקום ומוכר את סחורתו. **צָא וּלְמַד** – ביטוי רגיל בספר "משנה תורה" לפני סיפור מקראי. **מָה אֲרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוּמִי** – כשברח דוד מפני שאול המלך, שביקש להרוג אותו, והגיע אל אחימלך הכהן הגדול בנוב, והוא עזר לו במאכל ובנשק, כיוון שלא ידע שדוד בורח מפני שאול. דואג האדומי, מעבדי שאול המלך, הלשין על אחימלך מבלי לומר שאחימלך לא ידע שדוד בורח מפני שאול, ובתגובה למעשהו הרג שאול את כל כוהני נוב (הרמב"ם בפה"מ אבות א, מבכיר שקרבת דואג לשלטון גרמה להפסד הדת).

ב שֶׁהוּא טוֹעֵן דְּבָרִים... הֲרֵי זֶה מְחַרֵּב אֶת הָעוֹלָם – חושף ידיעות שלעצמן אין בהן מידע הפוגע באדם מסוים, אבל הם חטטניות ופוגעות בפרטיותו של האדם. ובוודאי שמותר לחשוף פשעים כדי לסייע לבית הדין להעניש פושע או להזהיר את הציבור מפניו.

ב אֲבָל בְּעַל לְשׁוֹן הֲרַע – אין זו חלוקה רביעית, אלא הרחבת ביאור המושג 'לשון הרע' (ק). שְׂפָתַי חִלְקוֹת – דברי חנופה.

ג גַּלְיֵי עֲרִיזוֹת – ביאה אסורה על אחת מן העריות האמורות בתורה. וּשְׂפִיכוֹת דָּמִים – רצח. על שלוש העברות הללו נאמר ש'יירג ואל יעבור' עליהן בכל מצב ובכל זמן (יסודי התורה ה,ב).

ג כְּפַר בְּעֵקֶר – ראה לעיל ביאור ב,גו. **שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲשֶׁר אָמְרוּ לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר [נדבר הרבה לשון הרע] שְׂפָתֵינוּ אֲתָנוּ [שהרי פינו ברשותנו], מִי אָדוֹן לְנוּ". הוֹרְגָתָ –** עלולה לגרום למותם. **הַמְקַבְּלוֹ –** השומע אותו ומקבל אותו כדבר אמת. ואם קיבל אותו, עובר גם על

איסור "לא תשא שמע שוא" (שמות כג, א), ואיסור זה לא גם על המספר (ראה פה"מ אבות א, טז; סנהדרין כא, ז). **וְהַמְקַבְּלוֹ יִתֵּר מִן הָאוֹמֵרוֹ –** עונשו גדול יותר, שאם לא היה מוכן לשמוע את דברי לשון הרע, היה נמנע הלא מלספר לו אותם. יותר מזה, השומע חייב להוכיח את האומר לשון הרע ולהפסיק את דבריו (לעיל ג, ו). ועוד, שהשומע חושב שהכל אמת מוחלטת.

ד אֲבָק לְשׁוֹן הֲרַע – לשון הרע בדרגה פחותה, שהיא כמו האבק, שאינו עפר ממש. "וזה הרחקה גדולה מלשון הרע" (פה"מ אבות א, טז).

פֶּרֶק שְׁבִיעִי

איסורי הלשון

רכילות

א הַמְרַגֵּל בְּחִבְרוֹ – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תִלְךָ רְכִיל בְּעַמֶּיךָ" (ויקרא יט, טו). וְאֵף עַל פִּי שְׂאִין לֹקִין עַל לְאוֹ זֶה, עוֹזֵן גְּדוֹל הוּא, וְגוֹרֵם לְהִרְגַּנּוּ נַפְשׁוֹת רַבּוֹת מִיִּשְׂרָאֵל, לְכָף נִסְמָךְ לוֹ: "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" (שם); **צָא וּלְמַד מָה אֲרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוּמִי** (שמואל"א כא, כב).

ב אִי זֶה הוּא רְכִיל? זֶה שֶׁהוּא טוֹעֵן דְּבָרִים, וְהוֹלֵךְ מִזֶּה לְזֶה וְאוֹמֵר 'כֹּף וְכֹף אָמַר פְּלוֹנִי', 'כֹּף וְכֹף שְׂמַעְתִּי עַל פְּלוֹנִי', אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא אוֹמֵר אֲמַת, הֲרֵי זֶה מְחַרֵּב אֶת הָעוֹלָם.

לשון הרע

ב יֵשׁ עוֹזֵן גְּדוֹל מִזֶּה עַד מְאֹד, וְהוּא בְּכָל לְאוֹ זֶה, וְהוּא לְשׁוֹן הֲרַע, וְהוּא הַמְסַפֵּר בְּגִנוּת חִבְרוֹ, אֵף עַל פִּי שְׂאֵמֵר אֲמַת. אֲבָל הָאוֹמֵר שֶׁקֶר – מוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חִבְרוֹ נִקְרָא. אֲבָל בְּעַל לְשׁוֹן הֲרַע זֶה שִׁיּוֹשֵׁב וְאוֹמֵר 'כֹּף וְכֹף עָשָׂה פְּלוֹנִי', 'כֹּף וְכֹף הָיוּ אֲבוֹתָיו', 'כֹּף וְכֹף שְׂמַעְתִּי עֲלָיו', וְאוֹמֵר דְּבָרִים שְׂלֵגְנָאִי – עַל זֶה הַפְּתוּב אוֹמֵר: "יִכְרַת יִי כָּל שְׂפָתַי חִלְקוֹת, לְשׁוֹן מְדַבֵּרַת גְּדוֹלוֹת" (תהילים יב, ד).

ג אָמְרוּ חֲכָמִים: עַל שְׁלֹשׁ עֲבֻרוֹת נִפְרָעִין מִן הָאָדָם בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְאִין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא: עֲבוּדָה זָרָה, וְגַלְיֵי עֲרִיזוֹת, וּשְׂפִיכוֹת דָּמִים – וְלְשׁוֹן הֲרַע כְּנֶגֶד כָּלֵם.

ג וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל הַמְסַפֵּר בְּלְשׁוֹן הֲרַע, כְּאֵלוֹ כְּפַר בְּעֵקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֲשֶׁר אָמְרוּ לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר, שְׂפָתֵינוּ אֲתָנוּ, מִי אָדוֹן לְנוּ?" (שם יב, ה). וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמִים: שְׂלֹשָׁה לְשׁוֹן הֲרַע הוֹרְגָתָ: הָאוֹמֵר, וְהַמְקַבְּלוֹ, וְזֶה שְׂאוֹמְרִין עֲלָיו. וְהַמְקַבְּלוֹ – יִתֵּר מִן הָאוֹמֵרוֹ.

ד וַיֵּשׁ שֵׁם דְּבָרִים שֶׁהֵן אֲבָק לְשׁוֹן הֲרַע. כִּיצַד? 'מִי יֹאמֵר

לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה?, או שיאמר 'שתקו מפלוני, איני רוצה להודיע מה ארע ומה היה', וכיוצא בדברים האלו. וכן המספר בטובת חברו בפני שונאיו – הרי זה אבק לשון הרע, שזה גורם להן שישפרו בגנותו. ועל ענין זה אמר שלמה: 'מברך רעהו בקול גדול בבקר השפים – קלה תחשב לו' (משלי כו, יד), שמתוך טובתו בא לידי רעתו.

ד וכן המספר בלשון הרע דרך שחוק ודרך קלות ראש, כלומר שאינו מדבר בשנאה; הוא ששלמה אומר: 'כמתלהלה הירה זקים חצים ומנות, בן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני' (משלי כו, יח-ט). וכן המספר בלשון הרע דרך רמיות, והוא שישפר לתמו, וכאלו אינו יודע שדבר זה לשון הרע הוא, אלא כשמתחין בו, אומר 'איני יודע שאלו מעשיו שלפלוני' או 'שזה לשון הרע'.

ה אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו. והמספר דברים שגורמין, אם נשמעו איש מפי איש, להזיק חברו בגופו או בממונו, אפלו להצר לו או להפחידו – הרי זה לשון הרע. ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה – כבר נשמע הדבר ונודע, ואם ספר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת, אין בו משום לשון הרע; והוא שלא יתכנן להעביר הקול ולגלותו יתר.

ו כל אלו הם בעלי לשון הרע, שאסור לדור בשכנותם, וכל שפן לישיב עמם ולשמע דבריהם. ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע בלבד.

נקימה ונטירה

ז הנוקם את חברו – עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תקם" (ויקרא יט, יח). ואף על פי שאינו לוקה – דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לאדם להיות מעביר על כל דברי העולם, שהפך אצל המבינים דברי הקל והבאי, ואינן פדאי לנקם עליהם.

ח כיצד היא הנקימה? אמר לו חברו 'השאלני קרדמך', אמר לו 'איני משאלך'. למחר צרף לשאל ממנו, אמר לו 'השאלני קרדמך', אמר לו 'איני משאלך, כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך' – הרי זה נוקם. אלא כשיבוא לשאל, יתן בלב שלם, ולא יגמל פאשר גמל לו, וכן כל כיוצא באלו. וכן אמר דוד בדעותיו הטובות: "אם גמלתי שולמי רע" (תהילים ז, ה).

מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה – כלומר מי היה מאמין שפלוני יגיע למצב זה, ובכך יגיעו לידי סיפור על עברו הרע של אותו אדם. בבקר השפים – מוקדם, כדי שישמעו כל חבריות את הברכה, אוהביו ושונאיו.

ד כלומר שאינו מדבר בשנאה – עושה עצמו כאילו אינו מדבר מתוך כוונה לפגוע. כמתלהלה – כמי שמתהל ועושה מעשה שטות. זקים – ניצוצות (מצוד"ד משלי כו, יח). ואמר הלא משחק אני – מעמיד פני תם.

ה המספר בלשון הרע בפני חברו – העובדה שהדבר לא נעשה בהיחבא אינה מצילה מאיסור זה. יתר על זה, הוא אף מכלים את חברו. והמספר דברים שגורמין... להזיק וכו' – שאין בדבריו שום גנות על פלוני, אך אפשר שהדברים יגיעו לכדי הזיק, כגון אם יספר שראובן רוצה לפתוח חנות, והדבר יגיע לאוזניו של שמעון, שיש לו חנות באותו תחום, ששמעון עלול למנוע מראובן לפתוח את חנותו. דברים אלו – לא של גנאי, שאסור לפרסם אותם, אלא דברים שעלולים להזיק. להעביר הקול – לפרסם.

ו על לשון הרע בלבד – שדיברו בגנותה של ארץ ישראל (פה"מ ערכים ג, ה; ולעונשו של מי שמספר לשון הרע ולחומרת העון ראה גם טומאת צרעת טז, י).

ז להיות מעביר על כל דברי העולם – לא להתייחס לדברים שאינם חשובים. דברי הקל והבאי – דברים בטלים. ואינן פדאי – אינם שווים.

ח קרדמך – הגרון שלך (פה"מ שבת יז, ב). אם גמלתי שולמי רע – מעולם לא עשיתי רע ליהודי שנהג כלפי כן.

ח¹ וְכֵן כָּל הַנוֹטֵר לְאַחַד מִיִּשְׂרָאֵל – עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ" (ויקרא יט,ח). בִּיצֵד? רְאוּבֵן, שֶׁאָמַר לְשִׁמְעוֹן 'שָׂכַר לִי בֵּית זֶה' אוֹ 'הִשְׁאִילֵנִי שׁוֹר זֶה', וְלֹא רָצָה שִׁמְעוֹן. לִיָּמִים צָרַף שִׁמְעוֹן לְרְאוּבֵן לְשָׂאֵל מִמֶּנּוּ אוֹ לְשַׂכֵּר, וְאָמַר לוֹ רְאוּבֵן 'הֵא לָךְ, הֲרִינִי מִשְׂאִילָךְ וְאִינִי כְמוֹתְךָ, וְלֹא אֲשַׁלֵּם לָךְ כְּמַעֲשֶׂיךָ' – הָעוֹשֶׂה כְּזֶה עֹבֵר בְּלֹא תִטֹּר.

ח² אֲלֵא יִמְחָה הַדָּבָר מִלְּבוֹ, וְלֹא יִטְרֹנוּ, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהוּא נוֹטֵר אֶת הַדָּבָר וְזוֹכְרוֹ, שֶׁמָּא יָבוֹא לְנֶקֶם, לְפִיכָף הַקְפִּידָה תוֹרָה עַל הַנְּטִיחָה, עַד שִׁימְחָה הָעוֹוֹן מִלְּבוֹ כָּלֵל, וְלֹא יִנְכַּרְנוּ. וְזוֹ הִיא הַדְּעָה הַנְּכוֹנָה שֶׁאֶפְשֶׁר שִׁיתְקַיֵּם בָּהּ יְשׁוּב הָאֲרֶץ וּמִשְׁאֵן וּמִתְנַן שֶׁלְּבַנֵּי אָדָם זֶה עִם זֶה.

בְּרִיד רַחֲמָנָא דְסִיעוֹן

